## Coğrafiya elmləri / Geographical Sciences

# AZƏRBAYCANDA TƏBİİ-COĞRAFİ ŞƏRAİTİN REGİONAL İNKİŞAFA VƏ ƏHALİNİN MƏSKUNLAŞMASINA TƏSİRİ

Sima Əliyeva[1]*
[1]*Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, Coğrafiya İnstitutu*
**Məsul müəllif: sima.aliyeva@geo.edu.az*

***Açar sözlər:*** *təbii-coğrafi şərait, regional inkişaf, əhalinin məskunlaşması, təbii ehtiyatlar, təsərrüfatın ərazi təşkili, Azərbaycan*

***Xülasə.*** Məqalədə Azərbaycanın təbii-coğrafi şəraitinin regional inkişaf və əhalinin məskunlaşması ilə əlaqələri araşdırılır. Tədqiqatın məqsədi relyef, iqlim, su, torpaq və mineral-enerji ehtiyatlarının təsərrüfatın ərazi təşkilinə və yaşayış məntəqələrinin yerləşməsinə təsir mexanizmlərini müəyyənləşdirməkdir. Araşdırma ölkənin təbii şəraiti və təsərrüfat xüsusiyyətləri haqqında məlumatların müqayisəli-coğrafi təhlilinə və ümumiləşdirilməsinə əsaslanır. Düzənlik, dağətəyi və dağlıq ərazilərin mənimsənilmə imkanları, iqlim və torpaq xüsusiyyətlərinin kənd təsərrüfatının ixtisaslaşmasındakı rolu, su təminatının məskunlaşma və istehsal fəaliyyəti üçün əhəmiyyəti nəzərdən keçirilir. Mineral və enerji ehtiyatlarının sənaye mərkəzlərinin formalaşmasına təsiri, Xəzərsahili ərazilərin təsərrüfat və rekreasiya imkanları şərh olunur. Təhlil təbii amillərin regional inkişaf üçün imkanlar yaratmaqla yanaşı, müəyyən məhdudiyyətlər də formalaşdırdığını göstərir. Relyefin mürəkkəbliyi, su təminatındakı ərazi fərqləri və ekoloji həssaslıq təsərrüfat fəaliyyətinin planlaşdırılmasında nəzərə alınmalıdır. Təbii ehtiyatların mövcudluğu inkişafı təkbaşına müəyyənləşdirmir; onların istifadəsi infrastruktur, texnologiya, əmək ehtiyatları və idarəetmə şəraiti ilə əlaqəlidir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa və məskunlaşma məsələləri də təbii-resurs potensialının, ekoloji məhdudiyyətlərin və infrastruktur təminatının birlikdə qiymətləndirilməsi baxımından nəzərdən keçirilir. Regional planlaşdırmada resurslardan səmərəli istifadə, su və torpaq ehtiyatlarının mühafizəsi və ərazilərin təbii xüsusiyyətlərinə uyğun təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili tövsiyə olunur.

*© 2026 Müəllif(lər). Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin Coğrafiya İnstitutu tərəfindən nəşr edilmişdir. Bu məqalə Creative Commons Attribution 4.0 Beynəlxalq Lisenziyası (CC BY 4.0) əsasında yayımlanır.*

## 1. Giriş

Təbii-coğrafi şərait regional inkişafın və əhalinin məskunlaşmasının formalaşmasına təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Relyef, iqlim, su təminatı, torpaq örtüyü və mineral ehtiyatların ərazi üzrə müxtəlifliyi təsərrüfat fəaliyyətinin istiqamətlərinə, yaşayış məntəqələrinin yerləşməsinə və infrastrukturun qurulmasına fərqli imkanlar yaradır. Bu amillərin təsiri sosial-iqtisadi şərait, texnoloji imkanlar və idarəetmə qərarları ilə qarşılıqlı əlaqədə meydana çıxır. Buna görə də regional inkişafın qiymətləndirilməsi təbii potensialın, onun mənimsənilmə imkanlarının və ekoloji məhdudiyyətlərin birlikdə nəzərdən keçirilməsini tələb edir.

Təbii şərait və təbii ehtiyatlar bir-biri ilə əlaqəli olsa da, fərqli məzmun daşıyır. Təbii şərait insanın həyat və təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirildiyi mühitin xüsusiyyətlərini ifadə edir. Təbii ehtiyatlar isə həmin mühitin insanların tələbatının ödənilməsi üçün istifadə olunan və ya istifadəsi mümkün olan komponentləridir. Onların təsərrüfat əhəmiyyəti yalnız mövcud həcmlə müəyyənləşmir; yerləşmə xüsusiyyətləri, əlçatanlıq, keyfiyyət, mənimsənilmə xərcləri və istifadənin ekoloji nəticələri də nəzərə alınmalıdır.

Azərbaycanın təbii mühitinin müxtəlifliyi regional fərqlərin araşdırılması üçün mühüm coğrafi əsas yaradır. Ölkənin təbii şəraiti, əhalisi, iqtisadiyyatı və ekoloji xüsusiyyətləri haqqında kartoqrafik məlumatları birləşdirən *Azərbaycan Respublikasının Milli Atlası* bu komponentlərin qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi üçün ümumiləşdirici mənbələrdəndir. Atlasın mövzu əhatəsi təbii və sosial-iqtisadi göstəricilərin əlaqəli şəkildə nəzərdən keçirilməsinə imkan verir (Qafarova və b., 2014).

Təbii amillərin məskunlaşmaya təsiri bir neçə istiqamətdə təzahür edir. Relyef yaşayış və tikinti üçün yararlı sahələrin seçilməsinə, nəqliyyat əlaqələrinə və ərazilərin mənimsənilmə xərclərinə təsir göstərir. İqlim şəraiti insanların yaşayış mühitini, kənd təsərrüfatının istiqamətlərini və suya tələbatı formalaşdırır. Su və torpaq ehtiyatları isə kənd yaşayış məntəqələrinin təsərrüfat bazasının mühüm hissəsini təşkil edir. Mineral və enerji ehtiyatlarının mənimsənilməsi sənaye fəaliyyətini və onunla bağlı

məskunlaşmanı stimullaşdıra bilər. Bununla belə, resursların mövcudluğu özlüyündə əhalinin davamlı məşğulluğunu və regional rifahı təmin etmir.

Regional fərqlərin araşdırılmasında təbii xüsusiyyətlərlə yanaşı, əhali və təsərrüfat göstəricilərinin də nəzərə alınması vacibdir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin regionlar üzrə təqdim etdiyi məlumatlar əhali, sosial şərait və iqtisadi fəaliyyətin ərazi xüsusiyyətlərinin müqayisəsi üçün informasiya bazası yaradır. Bu məlumatların təbii-coğrafi xüsusiyyətlərlə əlaqələndirilməsi məskunlaşma və regional inkişaf proseslərinin daha əsaslandırılmış təhlilinə xidmət edə bilər (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2025).

Mövzunun aktuallığı regional inkişafın təbii imkanlarla uzlaşdırılması, resurslardan səmərəli istifadə və yaşayış mühitinin dayanıqlığının təmin edilməsi ehtiyacından irəli gəlir. Bu məsələlər işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa və yenidən məskunlaşmanın planlaşdırılması baxımından da əhəmiyyətlidir. Həmin ərazilərdə təsərrüfat fəaliyyətinin və yaşayış məntəqələrinin təşkili zamanı su təminatı, torpaq ehtiyatları, relyef, təbii təhlükələr və ekoloji həssaslıq birlikdə qiymətləndirilməlidir. Araşdırmanın strateji kontekstini müəyyənləşdirən sənədlərdən biri 2022-ci ildə təsdiq edilmiş *Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası*dır (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2022).

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda təbii-coğrafi şəraitin regional inkişaf və əhalinin məskunlaşması ilə əlaqələrini araşdırmaq, əsas təbii komponentlərin yaratdığı imkan və məhdudiyyətləri sistemləşdirməkdir. Bu məqsədlə relyefin, iqlimin, su və torpaq ehtiyatlarının, mineral-enerji potensialının təsərrüfatın ərazi təşkilindəki rolu nəzərdən keçirilir. Təhlilin əsasını təbii potensialın infrastruktur, sosial-iqtisadi şərait və ekoloji tələblərlə qarşılıqlı əlaqədə qiymətləndirilməsi təşkil edir.

## 2. Material və metodlar

Tədqiqat Azərbaycan Respublikasının ərazisini əhatə edir və təbii-coğrafi şəraitin regional inkişaf və əhalinin məskunlaşması ilə əlaqələrinin icmal xarakterli təhlilinə əsaslanır. Araşdırmanın materiallarını ölkənin relyefi, iqlimi, su və torpaq ehtiyatları, mineral-enerji potensialı haqqında coğrafi məlumatlar, regionlar üzrə rəsmi statistik materiallar və sosial-iqtisadi inkişafın planlaşdırılmasına dair strateji sənədlər təşkil edir. Təbii və sosial-iqtisadi komponentlərin əlaqəli şəkildə nəzərdən keçirilməsində *Azərbaycan Respublikasının Milli Atlasının* mövzu xəritələri və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin regional məlumatları əsas informasiya mənbələri kimi seçilmişdir (Qafarova və b., 2014). Regional inkişafın strateji kontekstinin izahında *Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası* nəzərə alınmışdır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2025; Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2022).

Araşdırmada təsviri-coğrafi, müqayisəli-coğrafi təhlil və sistemləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir. Təsviri-coğrafi yanaşma təbii komponentlərin ərazi xüsusiyyətlərini ümumiləşdirmək üçün tətbiq olunmuşdur. Müqayisəli-coğrafi təhlil vasitəsilə düzənlik, dağətəyi və dağlıq ərazilərin təsərrüfat fəaliyyəti və məskunlaşma baxımından yaratdığı fərqli imkanlar nəzərdən keçirilmişdir. Sistemləşdirmə metodu isə təbii amillərin inkişafı dəstəkləyən xüsusiyyətlərini və istifadəyə məhdudiyyət yaradan cəhətlərini əlaqəli şəkildə təqdim etmək üçün istifadə olunmuşdur.

Təhlil beş əsas amil qrupu üzrə qurulmuşdur: relyef və ərazilərin əlçatanlığı; iqlim və aqroiqlim imkanları; su təminatı; torpaq ehtiyatları; mineral və enerji ehtiyatları. Hər bir amil təsərrüfatın ixtisaslaşmasına, infrastrukturun yerləşdirilməsinə və yaşayış məntəqələrinin formalaşmasına mümkün təsiri baxımından nəzərdən keçirilmişdir. Bu əlaqələr şərh olunarkən təbii ehtiyatların mövcudluğu ilə onların faktiki mənimsənilməsi fərqləndirilmiş, sosial-iqtisadi və texnoloji şəraitin rolu nəzərə alınmışdır.

Tədqiqatın nəticələri keyfiyyət xarakterli coğrafi ümumiləşdirmələrdən ibarətdir. Məqalədə təbii amillərin məskunlaşmaya təsirini ölçən statistik model, səbəb-nəticə əlaqələrinin kəmiyyət qiymətləndirilməsi və ya ayrıca sahə tədqiqatının nəticələri təqdim edilmir. Buna görə də müəyyənləşdirilən əlaqələr regional planlaşdırma üçün analitik çərçivə kimi şərh olunur; onların ayrı-ayrı ərazilər üzrə dəqiqləşdirilməsi daha ətraflı statistik və məkan təhlili tələb edir.

## 3. Nəticələr və müzakirə

### 3.1. Relyefin təsərrüfatın ərazi təşkilinə və məskunlaşmaya təsiri

Azərbaycanın düzənlik, dağətəyi və dağlıq əraziləri təsərrüfat fəaliyyəti və məskunlaşma üçün fərqli təbii imkanlara malikdir. Relyefin təsiri tikinti üçün yararlı sahələrin mövcudluğu, yamacların meyilliyi, nəqliyyat əlaqələrinin təşkili və torpaqlardan istifadə xüsusiyyətləri vasitəsilə meydana çıxır. Buna görə də ərazinin

mənimsənilməsində yalnız mütləq yüksəklik deyil, səthin parçalanması, yamacların ekspozisiyası və təbii təhlükələrə məruzqalma xüsusiyyətləri də nəzərə alınmalıdır.

Düzənliklərdə geniş və nisbətən azmeyilli sahələrin mövcudluğu yaşayış məntəqələrinin, nəqliyyat xətlərinin və istehsal obyektlərinin yerləşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Kür-Araz ovalığında əkinçilik imkanları relyefin xüsusiyyətləri ilə yanaşı, suvarma təminatından və torpaqların meliorativ vəziyyətindən asılıdır. Belə ərazilərdə səthin əlverişliliyi su çatışmazlığı, şoranlaşma və drenaj problemlərinin nəzərə alınması zərurətini aradan qaldırmır.

Dağətəyi ərazilər düzənlik və dağlıq sahələr arasında keçid mövqeyi tutur. Burada əkinçilik, bağçılıq, üzümçülük və heyvandarlığın əlaqələndirilməsi üçün müxtəlif imkanlar mövcuddur. Yaşayış məntəqələrinin inkişafında yaxınlıqdakı şəhər və bazarlara çıxış, yol şəbəkəsi və su mənbələri mühüm rol oynayır. Bu baxımdan oxşar təbii şəraitə malik ərazilərin inkişaf səviyyəsi onların infrastruktur təminatından asılı olaraq fərqlənə bilər.

Dağlıq ərazilərdə səthin parçalanması və yamacların meyilliyi tikinti və nəqliyyat xərclərini artıra, kənd təsərrüfatında mexanikləşməni məhdudlaşdıra bilər. Bununla yanaşı, dağ landşaftları otlaq təsərrüfatı, rekreasiya və turizm üçün imkanlar yaradır. Həmin imkanların istifadəsi zamanı yamacların dayanıqlığı, eroziya, sürüşmə və sel təhlükəsi nəzərə alınmalıdır. Beləliklə, dağlıq ərazilərin inkişafı onların təbii xüsusiyyətlərinə uyğun təsərrüfat istiqamətlərinin seçilməsini tələb edir.

### 3.2. İqlim şəraitinin regional ixtisaslaşmada rolu

İqlim kənd təsərrüfatının yerləşməsinə, suya tələbatın formalaşmasına, yaşayış mühitinə və bəzi təsərrüfat fəaliyyətlərinin mövsümiliyinə təsir göstərir. İstilik və rütubət təminatının ərazi üzrə fərqlənməsi Azərbaycanda müxtəlif kənd təsərrüfatı istiqamətlərinin formalaşmasının təbii əsaslarından biridir. Lakin aqroiqlim imkanlarının qiymətləndirilməsi yalnız orta temperatur və ya yağıntı miqdarı ilə məhdudlaşdırılmamalıdır. Vegetasiya dövrünün xüsusiyyətləri, şaxta, quraqlıq və digər əlverişsiz hadisələr də nəzərə alınmalıdır.

Kür-Araz ovalığında istilik ehtiyatları əkinçilik üçün imkan yaratsa da, məhsuldarlıq suvarma təminatı və aqrotexniki tədbirlərlə sıx bağlıdır. Lənkəran-Astara ərazisində rütubətli şərait və torpaq xüsusiyyətləri çayçılıq, sitrusçuluq və tərəvəzçilik kimi istiqamətlərin inkişafı üçün əhəmiyyətlidir. Dağətəyi və dağlıq ərazilərdə isə yüksəklikdən asılı olaraq istilik təminatının və vegetasiya müddətinin dəyişməsi təsərrüfat fəaliyyətinin seçiminə təsir göstərir.

İqlimin məskunlaşmaya təsiri yaşayış binalarının layihələndirilməsində, isitmə və soyutma ehtiyaclarında, su təchizatında və nəqliyyatın mövsümi fəaliyyətində də nəzərə çarpır. Regional planlaşdırmada bu xüsusiyyətlərin qiymətləndirilməsi yaşayış mühitinin rahatlığı və infrastrukturun etibarlılığı baxımından vacibdir. İqlim şəraitinə uyğunlaşma tədbirləri təsərrüfat fəaliyyətinin uzunmüddətli dayanıqlığının təmin olunmasına xidmət etməlidir.

### 3.3. Su ehtiyatları və məskunlaşmanın təminatı

Su təminatı yaşayış məntəqələrinin və təsərrüfat fəaliyyətinin davamlılığını müəyyənləşdirən əsas şərtlərdən biridir. İçməli su təchizatı, suvarma, sənaye və kommunal xidmətlər su ehtiyatlarından müxtəlif məqsədlərlə istifadə edir. Buna görə də suyun mövcudluğu ilə yanaşı, onun keyfiyyəti, mövsümi dəyişkənliyi, istifadəyə yararlılığı və istehlakçıya çatdırılması imkanları da qiymətləndirilməlidir.

Kür, Araz və digər çay sistemləri Azərbaycanın su təminatında mühüm yer tutur. Bununla belə, su mənbələrinin yerləşməsi ilə əhalinin və istehsal fəaliyyətinin cəmləşməsi həmişə üst-üstə düşmür. Bu fərq su anbarları, kanallar, boru kəmərləri və digər mühəndis qurğuları vasitəsilə tənzimlənir. Belə infrastrukturun mövcudluğu təbii su ehtiyatlarının təsərrüfat əhəmiyyətini dəyişdirir və ərazilərin mənimsənilmə imkanlarını genişləndirə bilər.

Su ehtiyatlarının qiymətləndirilməsində yalnız təklif olunan su həcmi deyil, ona tələbat da nəzərə alınmalıdır. Əhali artımı, suvarılan sahələrin genişlənməsi və sənaye fəaliyyətinin inkişafı eyni mənbə üzərində əlavə yük yarada bilər. Bu səbəbdən regional inkişaf layihələri su təminatının imkanları ilə uzlaşdırılmalı, qənaətli texnologiyalar və itkilərin azaldılması tədbirləri nəzərdən keçirilməlidir.

Su mənbələrinə yaxınlıq müəyyən üstünlüklər yaratsa da, çay vadilərində və daşqın təhlükəsi olan sahələrdə məskunlaşma əlavə qiymətləndirmə tələb edir. Yaşayış və istehsal obyektlərinin yerləşdirilməsi zamanı suya çıxışla yanaşı, təhlükəsizlik və ekosistemlərin qorunması məsələləri də əsas götürülməlidir.

### 3.4. Torpaq ehtiyatları və kənd məskunlaşmasının təsərrüfat bazası

Torpaq ehtiyatları kənd təsərrüfatının və onunla bağlı kənd məskunlaşmasının əsas təbii bazalarından biridir. Torpağın təsərrüfat əhəmiyyəti münbitlik, su təminatı, relyef, istifadə forması və ekoloji vəziyyətin qarşılıqlı təsiri ilə

müəyyənləşir. Eyni torpaq tipinin məhsuldarlığı müxtəlif idarəetmə və aqrotexniki şəraitdə fərqli ola bilər.

Kür-Araz ovalığında suvarılan əkinçilik, dağətəyi ərazilərdə əkinçilik və çoxillik əkmələr, dağlıq sahələrdə isə otlaq və biçənəklər torpaqdan istifadənin müxtəlif istiqamətlərini formalaşdırır. Bu istiqamətlər kənd əhalisinin məşğulluğu, emal müəssisələrinin xammal təminatı və yerli bazar əlaqələri ilə bağlıdır. Buna görə də torpaq ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi onların istehsal və sosial funksiyalarını birlikdə əhatə etməlidir.

Torpaqdan istifadənin intensivləşdirilməsi zamanı şoranlaşma, eroziya, münbitliyin azalması və otlaqların həddindən artıq yüklənməsi kimi risklər nəzərə alınmalıdır. Qısamüddətli istehsal artımına yönəlmiş fəaliyyət torpağın uzunmüddətli məhsuldarlığını zəiflədə bilər. Torpaq mühafizəsi, uyğun əkin dövriyyəsi, suvarmanın düzgün təşkili və otlaq yükünün tənzimlənməsi regional təsərrüfatın davamlılığı üçün əhəmiyyətlidir.

Kənd məskunlaşmasının dayanıqlığı isə yalnız torpaq ehtiyatlarından asılı deyil. Emal və saxlama imkanları, bazarlara çıxış, sosial xidmətlər və alternativ məşğulluq sahələri də kənd yaşayış məntəqələrinin inkişafını müəyyənləşdirir. Təbii potensialın iqtisadi nəticəyə çevrilməsi bu əlaqələrin təmin olunmasını tələb edir.

**3.5. Mineral-enerji ehtiyatları və sənaye fəaliyyətinin yerləşməsi**

Mineral və enerji ehtiyatları sənaye istehsalının ərazi təşkilinə təsir göstərir. Yataqların yerləşməsi hasilat fəaliyyətinin coğrafiyasını müəyyənləşdirsə də, emal və əlaqəli xidmət sahələrinin inkişafı nəqliyyat, enerji, su, əmək ehtiyatları və bazar əlaqələrindən asılıdır. Bu səbəbdən resursların mövcudluğu ilə regional iqtisadi inkişaf arasında birbaşa və dəyişməz əlaqə qəbul etmək düzgün olmaz.

Azərbaycanın neft-qaz və digər mineral ehtiyatları sənaye fəaliyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Hasilat və emal müəssisələrinin inkişafı əmək tələbatına, yaşayış məntəqələrinin böyüməsinə və infrastrukturun genişlənməsinə təsir edə bilər. Bununla yanaşı, hasilatın ekoloji nəticələri, torpaqların bərpası və resursların tükənməsi ehtimalı uzunmüddətli planlaşdırmanın tərkib hissəsi olmalıdır.

Günəş, külək və su enerjisindən istifadə imkanları da ərazi xüsusiyyətlərinə uyğun qiymətləndirilməlidir. Texniki baxımdan əlverişli sahənin seçilməsi ilə yanaşı, elektrik şəbəkəsinə qoşulma, torpaqdan istifadə, təbiətin mühafizəsi və yerli əhalinin maraqları nəzərə alınmalıdır. Enerji layihələrinin regional faydası onların yerli məşğulluq və xidmət əlaqələri ilə nə dərəcədə uzlaşdırılmasından da asılıdır.

**3.6. Regional planlaşdırma və yenidən məskunlaşma üçün əsas istiqamətlər**

Təbii-coğrafi amillərin təhlili göstərir ki, regional planlaşdırmada ayrı-ayrı ehtiyatların qiymətləndirilməsi kifayət etmir. Yaşayış, istehsal və nəqliyyat obyektlərinin yerləşdirilməsi su təminatı, torpaqdan istifadə, relyef, ekoloji həssaslıq və təbii təhlükələr birlikdə nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Regional statistik məlumatlar bu qiymətləndirmənin əhali və təsərrüfat göstəriciləri ilə əlaqələndirilməsi üçün istifadə oluna bilər (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2025).

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa və yenidən məskunlaşma prosesləri bu yanaşmanın tətbiqi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Yaşayış məntəqələrinin bərpası zamanı içməli su təminatı, təhlükəsiz tikinti sahələri, nəqliyyat əlçatanlığı və məşğulluq imkanları əlaqəli şəkildə qiymətləndirilməlidir. Kənd təsərrüfatı, turizm, enerji və digər fəaliyyət istiqamətlərinin seçilməsi ərazinin təbii potensialı və mühafizə tələbləri ilə uzlaşdırılmalıdır.

Məqalədə regional inkişafın strateji konteksti kimi nəzərdən keçirilən *Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası* ilə əlaqəli müzakirədə təbii-resurs potensialının davamlı təsərrüfat fəaliyyətinə çevrilməsi əsas məsələlərdən biri kimi götürülür (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2022). Burada təqdim olunan yanaşma müəllifin analitik ümumiləşdirməsidir: inkişaf qərarları resursların həcmi ilə yanaşı, onların istifadəsinin iqtisadi, sosial və ekoloji nəticələrinə əsaslanmalıdır.

Təbii amillərin regional inkişaf və məskunlaşma ilə əlaqələri Cədvəl 1-də ümumiləşdirilmişdir.

***Cədvəl 1***

Təbii-coğrafi amillərin regional inkişaf və məskunlaşma baxımından qiymətləndirilməsi

| Təbii amil | Yaratdığı imkanlar | Əsas məhdudiyyətlər | Planlaşdırmada nəzərə alınmalı məsələlər |
|---|---|---|---|
| Relyef | Tikinti, nəqliyyat, əkinçilik və rekreasiya üçün müxtəlif ərazi imkanları | Yamacların meyilliyi, səthin parçalanması, təbii təhlükələr | Əlçatanlıq, tikinti yararlılığı və təhlükəsizlik |

| Təbii amil | Yaratdığı imkanlar | Əsas məhdudiyyətlər | Planlaşdırmada nəzərə alınmalı məsələlər |
|---|---|---|---|
| İqlim | Kənd təsərrüfatının ixtisaslaşması və enerji istifadəsi imkanları | Rütubət çatışmazlığı, şaxta, mövsümilik | Suya tələbat və uyğunlaşma tədbirləri |
| Su ehtiyatları | İçməli su, suvarma və istehsal təminatı | Mövsümi dəyişkənlik, keyfiyyət və çatdırılma problemləri | Su balansı, qənaət və mənbələrin mühafizəsi |
| Torpaq ehtiyatları | Əkinçilik, bağçılıq və otlaq təsərrüfatı | Eroziya, şoranlaşma və münbitliyin azalması | Torpağın yararlılığı və davamlı istifadə |
| Mineral-enerji ehtiyatları | Hasilat, emal və əlaqəli xidmətlərin inkişafı | Mənimsənilmə xərcləri və ekoloji təsirlər | İnfrastruktur, bərpa tədbirləri və iqtisadi şaxələndirmə |

**Mənbə:** Məqalədə aparılan keyfiyyət xarakterli coğrafi təhlil əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Aparılan ümumiləşdirmə təbii şəraitin regional inkişaf üçün həm imkanlar, həm də məhdudiyyətlər yaratdığını göstərir. Bu imkanların davamlı nəticələrə çevrilməsi infrastruktur, texnologiya, insan kapitalı və idarəetmə ilə bağlıdır. Ayrı-ayrı amillərin təsir gücünün müəyyənləşdirilməsi isə əlavə statistik məlumatlar və daha ətraflı məkan təhlili tələb edir.

## 4. Nəticə

Azərbaycanda təbii-coğrafi şəraitin regional inkişaf və əhalinin məskunlaşması ilə əlaqələrinin keyfiyyət xarakterli təhlili aşağıdakı qənaətlərə gəlməyə imkan verir:

1. Relyef, iqlim, su, torpaq və mineral-enerji ehtiyatları təsərrüfat fəaliyyətinin və məskunlaşmanın ərazi xüsusiyyətlərinin formalaşmasında qarşılıqlı əlaqədə iştirak edir. Onların təsiri infrastruktur təminatı, texnoloji imkanlar, əmək ehtiyatları və idarəetmə şəraiti ilə birlikdə qiymətləndirilməlidir.
2. Düzənlik, dağətəyi və dağlıq ərazilər fərqli mənimsənilmə imkanlarına və məhdudiyyətlərə malikdir. Təsərrüfat istiqamətlərinin seçilməsi və yaşayış məntəqələrinin planlaşdırılması zamanı ərazinin əlçatanlığı, yamacların meyilliyi, tikinti yararlılığı və təbii təhlükələr nəzərə alınmalıdır.
3. Su və torpaq ehtiyatlarının davamlı istifadəsi kənd təsərrüfatının və kənd məskunlaşmasının uzunmüddətli dayanıqlığı üçün mühüm şərtdir. İstehsalın genişləndirilməsi su təminatı ilə uzlaşdırılmalı, torpaqların münbitliyinin qorunması, eroziya və şoranlaşma risklərinin azaldılması ilə müşayiət olunmalıdır.
4. Mineral və enerji ehtiyatlarının mövcudluğu regional inkişaf üçün imkan yaratsa da, onların iqtisadi faydası avtomatik təmin olunmur. Hasilat və emal fəaliyyətinin yerli məşğulluq, xidmət sahələri və iqtisadi şaxələndirmə ilə əlaqələndirilməsi, ekoloji təsirlərin idarə olunması vacibdir.
5. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa və yenidən məskunlaşma qərarları təbii-resurs potensialının, su təminatının, ekoloji həssaslığın, təhlükəsizliyin və infrastruktur imkanlarının kompleks qiymətləndirilməsinə əsaslanmalıdır. Yaşayış məntəqələrinin davamlılığı üçün təbii imkanlarla yanaşı, məşğulluq və sosial xidmətlərin əlçatanlığı da təmin edilməlidir.

Təqdim olunan nəticələr regional planlaşdırma üçün ümumiləşdirici analitik çərçivədir. Təbii amillərin məskunlaşmaya və təsərrüfat fəaliyyətinə təsirinin kəmiyyət baxımından müəyyənləşdirilməsi üçün gələcək araşdırmalarda coğrafi informasiya sistemləri, ərazi vahidləri üzrə müqayisəli statistik göstəricilər və yerli müşahidə məlumatlarından istifadə olunması məqsədəuyğundur.

## ƏDƏBİYYAT

Abbasov, R., Karimov, R., & Jafarova, N. (2022). *Ecosystem services in Azerbaijan: Value and losses* [Azərbaycanda ekosistem xidmətləri: Dəyər və itkilər]. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-08770-7

Asian Development Bank, & World Bank Group. (2021). *Climate risk country profile: Azerbaijan* [İqlim riskləri üzrə ölkə profili: Azərbaycan]. https://www.adb.org/publications/climate-risk-country-profile-azerbaijan

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2025). *Azərbaycanın regionları: Statistik məcmuə*. https://www.stat.gov.az/source/regions/

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2022, 22 iyul). *Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası*. https://president.az/az/articles/view/56725

Eminov, Z., Imrani, Z., Tahirova, H., & Musayeva, M. (2019). Sustainable development and human geography problems of the regions in the Azerbaijan Republic [Azərbaycan Respublikası regionlarının davamlı inkişafı və ictimai-coğrafi problemləri]. *Problems of Geography*, (2), 3–21. https://doi.org/10.35101/PRG-2019.2.1

Imrani, Z., & Jafarov, S. (2023). Economic-geographical model of sustainable development in manufacturing and education [İstehsal və təhsildə davamlı inkişafın iqtisadi-coğrafi modeli]. *International Journal of Innovation and Economic Development, 9*(1), 47–54. https://doi.org/10.18775/ijied.1849-7551-7020.2015.91.2004

Jafarov, S. (2025). Education and Skill Development: A Pathway to Sustainable Growth. *International Journal of Scientific Research and Management, 13*(2), 3963-3969. https://doi.org/10.18535/ijsrm/v13i02.el06 30.

Jafarov, S. (2025). Simulated communities and online mentoring. International Journal of Current Science Research and Review, 08(01). https://doi.org/10.47191/ijcsrr/V8-i1-38

Jafarov, S. (2025). Workplace learning and collaborative Learning: insights and applications in Azerbaijan's education system. *International Journal of Current Science Research and Review, 08*(01). https://doi.org/10.47191/ijcsrr/v8-i1-27 32.

Jafarov, S. (2025). Quality Processes at National and International Levels: A Comparative Analysis. *International Journal of Current Science Research and Review, 8*(7), pp. 3373-3379. https://doi.org/10.47191/ijcsrr/V8-i7-26

Jafarov, S. & Dadashov, T. (2025). Evolution of Educational Systems Research: Historical Milestones and Contemporary Approaches. *International Journal of Education and Social Science Research (IJESSR) 8*(2): 395-401. https://doi.org/10.37500/IJESSR.2025.8227

Intergovernmental Panel on Climate Change. (2022). *Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability* [İqlim dəyişmələri 2022: Təsirlər, uyğunlaşma və həssaslıq]. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781009325844

Qafarova, H. Ə., Azarenko, L. Q., & Qasımov, Ə. M. (Red.). (2014). *Azərbaycan Respublikasının Milli Atlası*. Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi.

## INFLUENCE OF PHYSICAL GEOGRAPHICAL CONDITIONS ON REGIONAL DEVELOPMENT AND POPULATION SETTLEMENT IN AZERBAIJAN

Sima Aliyeva[1]*
[1]*Institute of Geography, Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan*
**Corresponding author: sima.aliyeva@geo.edu.az*

***Abstract.*** This article examines the relationships between Azerbaijan's physical geographical conditions, regional development, and population settlement. The study aims to identify how relief, climate, water, soil, mineral, and energy resources influence the spatial organization of economic activity and the distribution of settlements. The research draws on comparative geographical analysis and the synthesis of information on the country's natural conditions and economic characteristics. It considers development opportunities in lowland, foothill, and mountainous areas, the role of climate and soil characteristics in agricultural specialization, and the importance of water availability for settlement and production. The influence of mineral and energy resources on the formation of industrial centres and the economic and recreational potential of the Caspian coastal areas are also discussed. The analysis indicates that natural factors create both opportunities and constraints for regional development. Complex terrain, spatial disparities in water availability, and environmental sensitivity should be considered when planning economic activities. Natural resource availability alone does not determine development; resource use also depends on infrastructure, technology, labour resources, and governance. Reconstruction and resettlement in the liberated territories are examined in terms of the integrated assessment of natural resource potential, environmental constraints, and infrastructure provision. The study recommends efficient resource use, the protection of water and soil resources, and the organization of economic activities in accordance with local natural conditions as priorities for regional planning.

***Keywords:*** *physical geographical conditions, regional development, population settlement, natural resources, spatial organization of economic activity, Azerbaijan*

**İstinad vermək üçün (APA 7):**
Əliyeva, S. (2026). Azərbaycanda təbii-coğrafi şəraitin regional inkişafa və əhalinin məskunlaşmasına təsiri. *Coğrafiya və Təbii Resurslar, 12*(1), 38–43. https://doi.org/10.5281/zenodo.23454326